

15. Телегін Д.Я. Розкопки майдану біля Перещепинського пенькозаводу на р. Орель / Д.Я. Телегін // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ, 2007. – Вип. 3. – С. 1–3.

Коротя А.В., Осадчий Е.Н. Селитроварные печи на территории укрепленной дедины древнерусского города Воинь

Статья посвящена анализу объектов, исследованных на территории дедины летописного города Воинь. Публикуются материалы из отчёта Кременчугской археологической экспедиции 1956 г. и авторская интерпретация их назначения. Приводятся аналогии уже исследованных селитроварных комплексов Левобережной Украины.

Ключевые слова: селитроварение, древнерусский город Воинь, археологические раскопки.

Korotyа O.V., Osadchiy E.M. The saltpeter-making furnaces on the territory of the fortified citadel of the Old Russian town Voin'

The article is giving analysis to the objects researched on the territory of the annalistic town Voin' citadel. Materials of Kremenchuk archeological expedition are being published with the authorial interpretation of their purpose given. The article corresponds to previously researched saltpeter-making complexes of Left Bank Ukraine.

Key words: saltpeter-making, Old Russian town Voin', archeological excavation

Подано до друку: 14.11.2016 р.

УДК 903.531«14/17»(477-25)+902.2«195/197»

МЕЛЬНИК О.О.

**Археологічні дослідження «пізніх» поховань
Києва в 1950–1970-х рр.**

У статті публікуються результати вивчення київських поховань XIV–XVIII ст., які представлені понад 250 комплексами в простих ґрунтових ямах і 28 в цегляних гробницях. Усі вони відкриті в процесі археологічних розкопок або спостережень за земляними роботами в 1950–1970 роках. Визначено приналежність пам'яток до парафіяльними, монастирськими або міськими некрополями. За цими матеріалами виділені особливості наукового підходу до вивчення поховань даного періоду.

Ключові слова: XIV–XVIII ст., археологічні дослідження, Київ, поховальні пам'ятки.

Завершення Другої світової війни сприяло відновленню активного вивчення історії Києва після тривалої перерви. Основна увага археологів, архітекторів-реставраторів та співробітників музеїв зосереджувалася на дослідженні давньоруських культових споруд. Тому поодинокі могили та некрополі пізніших періодів історії часто залишалися без належної польової фіксації. За таких умов збережена інформація архівних документів про проведені роботи має особливу цінність.

Поховальні пам'ятки, відкриті в першій половині 1950-х рр., отримали виключно стислий опис у формі констатації їх наявності та приблизної сумарної кількості. В цей час Київською експедицією Інституту археології АН УРСР на чолі з І.М. Самойловським та М.В. Холостенком відкрито щонайменше 113

грунтових поховань та 9 цегляних гробниць XVI–XVIII ст. Практично всі вони виявлені в процесі археологічного нагляду за земляними роботами. Наприкінці десятиліття на території Старого міста та Печерська працювала експедиція під керівництвом В.К. Гончарова. Начальниками окремих ділянок стали В.А. Богушевич, Р.О. Юра та Ф.Б. Копилов. Ними досліджено приблизно 41 поховання. Автори звітів відмітили орієнтацію та стан збереженості частини кістяків. На жаль, 1960-ті рр. не відзначилися зростанням зацікавленості археологів до пам'яток подібного типу. До того ж, загальна зафіксована в цей час кількість могил становить лише 35 одиниць. Підтвердженням тогочасної оцінки «пізніх» поховань в якості посереднього явища є їх побіжне згадування в наукових звітах або винесення цієї інформації на сторінки польових щоденників.

Значне підвищення рівня досліджень 1970–1980-х рр. пов'язане з проведенням широкомасштабних археологічних робіт, в т.ч. й рятівних. Синхронно з пошуком оптимальної методики розкопок розпочався новий етап вивчення церковних та супровідних комплексів, зокрема, некрополів. Співставлення інформації писемних та археологічних даних про християнські поховальні пам'ятки, в свою чергу, стимулювало розвиток спеціальних напрямів семантики, порівняльної культурології, етнології та релігієзнавства [6, с. 12]. Найбільші за площею розкопки 1970-х рр. в Києві охопили територію двох подільських храмів – Успіння Пресвятої Богородиці та Покровського. В результаті було зафіксовано щонайменше 77 ґрунтових поховань та 18 склепів. Загалом в період, що розглядається, завдяки активній науково-дослідницькій праці вчених накопичено значний інформаційний блок про понад 264 поховань в простих ямах, 2 – в пірофілітових саркофагах, 26 – в цегляних гробницях XIV–XVIII ст. (вказана кількість ґрунтових могил з огляду на неточні дані в польових звітах носить приблизний характер). Абсолютна більшість з них належить до церковних цвинтарів (9). Решта представлена монастирськими (6) та міськими (3) некрополями, присадибними похованнями.

Розкопки та спостереження за земляними роботами проводилися в усіх частинах Києва. На території Верхнього міста поховання парафіян відкриті поблизу церков в ім'я св. Феодора Тирона, Живоначальної Трійці, Стрітнення Господнього, св. Георгія та св. Іоанна Золотоустого (рис. 1). Так, щонайменше 30 могил доброї збереженості відзначені в 1952 р. на вул. Велика Житомирська, 9 [35, с. 10]. Глибина простих ям, орієнтованих за віссю захід-схід складала приблизно 1,2 м. Від дерев'яних домовин залишився виключно тлін. Всі комплекси належали цвинтарю Золотоустівської церкви, що проіснував з 1631 до 1772 р. Крім міщан, тут знайшли свій останній спочинок військові та члени їх сімей [25].

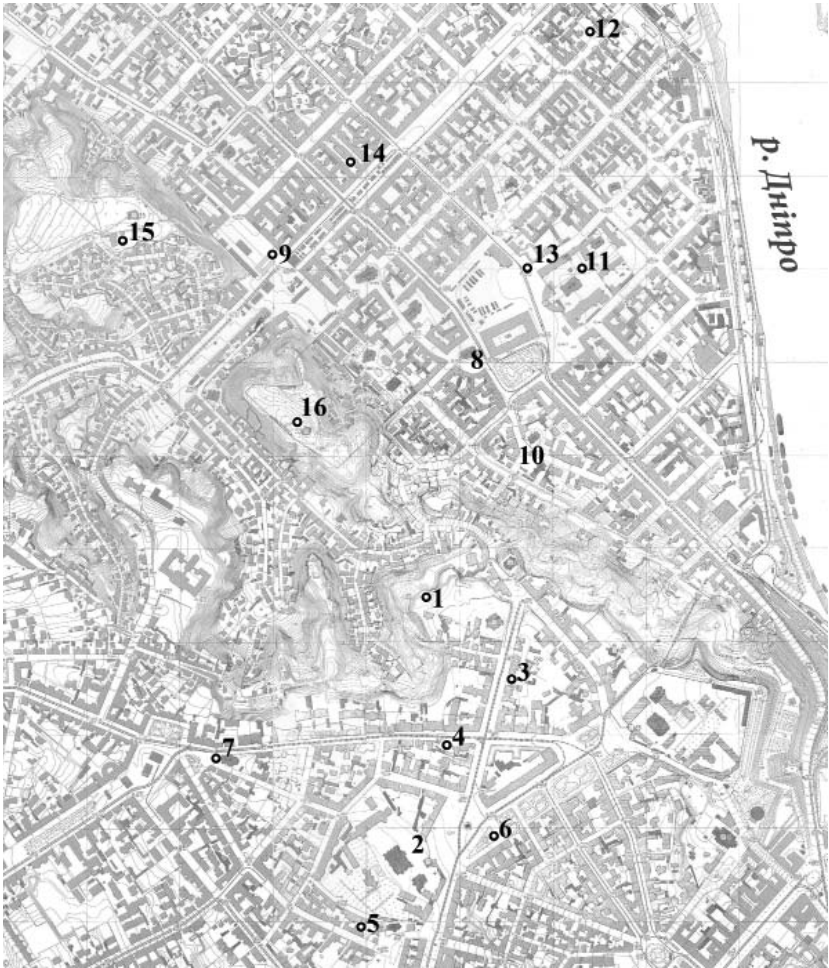

Рис. 1. Поховання XIV-XVIII ст., виявлені у Верхньому місті та на Подолі: 1 – Старокілівська гора; 2 – Софійський собор; 3 – вул. Володимирська, 7—9; 4 - вул. Велика Житомирська, 9; 5 – ріг пров. Георгіївського та вул. Рейтарської; 6 – вул. Володимирська, 17; 7 – Львівська пл.; 8 – територія церкви Успіння Пресвятої Богородиці; 9 – Житньоторзька пл.; 10 – територія Покровської церкви; 11 – територія Братського монастиря; 12 – вул. Хорива, 55; 13 – пл. Контрактова; 14 – вул. Нижній Вал, 29; 15 - вул. Олегівська, 32б; 16 – Замкова гора.

Цього ж року в ході прокладання водогінної траншеї на розі пров. Георгіївського та вул. Рейтарської виявлено приблизно 30 ґрунтових поховань [40, с. 7]. За схожих обставин протягом 1955–1955 рр. відкрито ще 10 могил

XVI–XVIII ст. [19, с. 10]. Кістяки доброї збереженості лежали в дерев'яних дощатих трунах на глибині 1–1,25 м. Вперше храм в ім'я великомученика та переможця-чудотворця Георгія на цьому місці був зведений за князювання Ярослава Мудрого. Після монгольської навали він зазнав значних ушкоджень та стояв у руїнах [12, с. 266, 267]. Нова дерев'яна церква була побудована в 1674 р. князем Ю.П. Трубецьким. Києвознавець К.В. Шероцький в книзі «Київ. Путеводитель» (1917), повідомляє, що «поблизу Георгіївської церкви знаходили вічний спочинок іноземці. З другої половини XVII ст. та на початку XVIII ст. тут розташовувалося протестантське, а можливо, й католицьке кладовище» [48, 25]. Спираючись на писемні джерела, М.І. Петров зауважує, що наприкінці XVII ст. на «німецькому» цвинтарі поблизу храму могли ховати стрільців та рейтарів російського гарнізону [31, с. 100].

Залишки некрополя Троїцької церкви були розчищені в 1953 р. на вул. Володимирській, 17 [36, с. 6]. Відповідно до часу існування храму поховання можна віднести до другої половини XVII – XVIII ст. Декілька померлих у зотлілих трунах ще одного парафіяльного цвинтаря відмічені І.М. Самойловським у нотатках наступного року [37, с. 8]. Всі вони розміщувалися на території Сінної площі (суч. Львівська) та належали некрополю Стрітенського храму.

У зв'язку зі зведенням житлового будинку за адресою вул. Володимирська, 7–9 з 6 червня до 27 серпня 1955 р. відбулися археологічні розкопки на площі у 1100 м². До складу експедиції увійшли не лише працівники Інституту археології, але й Київського історичного музею та Інституту історії архітектури Академії архітектури УРСР (рис. 2). В давньоруський час ця територія належала Свято-Федорівському монастирю. Після часткової руйнації монголами в 1240 р. він продовжив своє функціонування [13, с. 115]. Вцілілі стіни собору на честь св. Федора Тирона зображено на малюнку голландського художника А. ван Вестерфельда. Однак, вже у другій половині XVII ст. вони були повністю розібрані на будівельний матеріал. Під час розкопок на глибині 1,9–2,3 м від сучасної поверхні членам експедиції вдалося розчистити 23 могили (рис. 3) [2, с. 13;

Рис. 2. Наукові співробітники Київської археологічної експедиції. Дослідження 1955 р.

3, с. 122, 124; с. 4, 17, 18;

Рис. 3. Поховання по вул. Володимирській, 7—9. Дослідження 1955 р.

20, с. 3–5; 21, с. 3, 13; 32; 49, с. 1–2]. Поховальні споруди збереглися у вигляді простих прямокутних ям і залишків трун, скріплених за допомогою дерев'яних пазів та шипів, залізних кованих цвяхів. Усі кістяки орієнтовані головою на південний захід, іноді з відхиленням на північ або південь. Верхні кінцівки лежать в області грудної клітини, живота або тазових кісток. У двох випадках виявлено супроводжуючий інвентар, зокрема, шведський солід короля Густава II Адольфа (1611–1632) та мідну дротяну каблучку. На жаль, похованням надано лише загальний опис, тому основним джерелом інформації про них є польовий кресленик на міліметровці. В 1957 р. в результаті додаткових досліджень на цій ділянці відкрито ще 2 могили, в одній з яких кістяк був огорожений вертикальними пірофілітовими плитами [2, с. 13]. Без сумніву, кількість комплексів, зазначена в архівних документах, значно менша від фактичної, оскільки автори розкопок відзначали численні порушення давньоруських об'єктів пізнішими похованнями. Розміщення могил на захід та південний захід від собору дає підстави припустити збереження його стін аж до другої половини XVII ст. Тобто функціонування цвинтаря на даній ділянці тривало і в XVI–XVII ст.

Розкопки в східній камері північної галереї Софійського собору, що відбулися в 1955 р., виявили декілька могил XVIII ст. [39, с. 82]. Ще 16 поховань XIII–XVI ст. на південний захід від храму на глибині від 2,7 до 3,1 м від сучасної поверхні були розчищені І.Ф. Тоцькою в 1972 р. (рис. 4) [43, с. 3–5]. Однак, майже всі комплекси мали вкрай погану збереженість або були пошкоджені-

Рис. 4. Поховання на території Софійського заповідника. Дослідження 1972 р.

ми. Абсолютна більшість померлих, за винятком поховання 9 зі значним відхиленням на захід, орієнтована на північний захід. Тлін домовин відзначено у 7 випадках. Жодного предмету в могилах не виявлено. Ще 4 безінвентарні поховання XIV–XVI ст. були відкриті на глибині 2,25–2,3 м в ході продовження робіт в 1973 р. (рис. 5) [44, с. 7–9]. Їх орієнтація відповідає захід-північно-західному сектору. Ширина дерев'яних трун коливається в межах 0,5–0,65 м. В засипку могильних ям потрапили фрагменти кераміки та будівельні матеріали давньоруського часу. В 1968–1969 рр. на північно-західних схилах Дитинця спільна експедиція П.П. Толочка та С.Р. Кілієвич розчистила групу з 12 поховань доброї збереженості (рис. 6) [15, с. 19–21; 16, с. 10–12, 14–19, 24–27, 51,

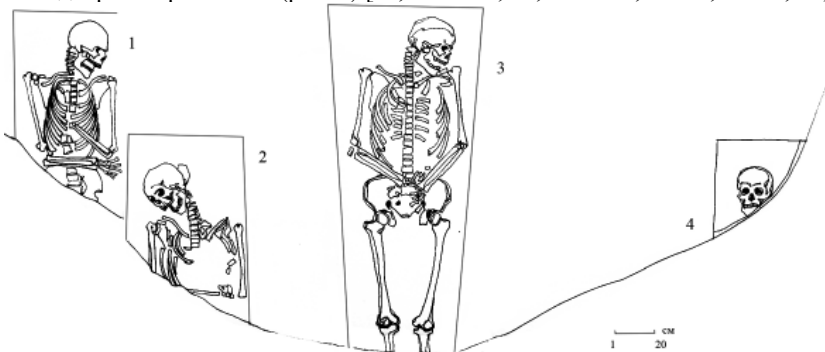

Рис. 5. Поховання на території Софійського заповідника. Дослідження 1973 р.

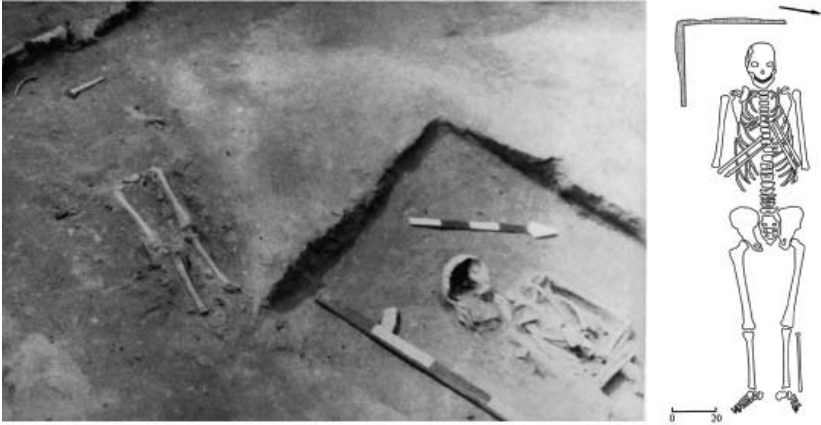

Рис. 6. Пох. 1 на Старокиївській горі. Дослідження 1968—1969 рр.

52; 17, с. 1–3; 42, с. 2–3]. Дослідники віднесли їх до числа небагатьох київських пам'яток XIV–XV ст.

У подільській частині міста могили раннього Нового часу виявлені на території кафедрального собору, православних храмів та монастиря (рис. 1). Роль головного релігійного осередку в цій частині міста відіграла споруджена протягом 1131–1135 рр. Успенська церква. Тривале функціонування її некрополя припинилося лише після офіційного рішення Сенату про заборону здійснення поховань поблизу церков від 24 грудня 1771 р. (за старим стилем). Найперші археологічні дані про кладовище були отримані І.М. Самойловським у 1952 р. під час спостережень за земляними роботами на північ та захід від фундаментів храму [35, с. 10]. Приводом до проведення повномасштабних досліджень пам'ятки стала загроза руйнації залишків собору в ході перепланування Контрактової площі. Археологічні розкопки здійснив Подільський загін Київської експедиції Інституту археології АН УРСР на чолі з К.М. Гупалом з 1976 до 1979 р. [8, с. 13–14, 16]. Їх результатом стала фіксація у вівтарній частині, навпроти південного та західного фасадів собору щонайменше 13 поховань в простих ямах та 14 – в цегляних гробницях [11, с. 266, 267]. Автори звіту підкреслили, що простір між східною парою стовпів та західною стіною нижче рівня підлоги був заповнений цегляними склепами [11, с. 1]. Крім того, на всій території зафіксовано багато безінвентарних поховань XVII–XVIII ст. [8, с. 17, 28]. Більш деталізовано цвинтар вже розглядався в одній зі статей, тому немає потреби зупинятися на ньому [24]. Зважаючи на високий соборний статус храму, довкола та всередині нього знайшли свій останній спочинок чимало представників міського патриціату, в т.ч. і київські війти.

Дослідження Братського монастиря в 1952 р. виявили декілька «пізніх» поховань в дерев'яних домовинах на північ та захід від Благовіщенської церкви [35, с. 10]. Наступного року навпроти північно-східного кута Богоявленського собору на глибині 2–2,25 м І.М. Самойловський відзначив ще 2 могили [36, с. 7]. Отримана інформація дала змогу локалізувати окремі ділянки, відведені для здійснення поховань братії, викладачів та студентів колегіуму (академії) на монастирському подвір'ї.

Фундаменти тринавної чотиристовпної підквадратної в плані споруди, атрибутуваної Г.Ю. Івакіним як католицька кафедра, були розкриті Подільським загоном Київської експедиції на Житньому торзі в 1974 р. [5, с. 44]. На території собору зафіксовано щонайменше 4 безінвентарні поховання XVII–XVIII ст. Померлі лежали головою на захід у зотлілих домовинах. В заповненні ям знайдено фрагменти кераміки XI–XII, XVII–XVIII ст., червоноглиняних амфор, скла та браслетів [9, с. 1, 2, 41; 34, с. 3]. На жаль, детальної характеристики комплекси не отримали, хоча дані про них особливо важливі з огляду на католицьку приналежність похованих. Наступного року Київською експедицією відкрито 17 могил некрополя Покровської церкви [10, с. 23, 28]. Їх орієнтація відповідає вісі храму: північ – північний схід – південь – південний захід. Окрім того, ще 14 поховань були простежені у стінках розкопу.

Залишки кладовищ періоду, що розглядається, були відкриті і на київських горах. Метою розвідок В.О. Харламова, проведених в північно-східній частині центрального плато Замкової гори у 1977 р., став пошук фундаментів споруди давньоруського часу [45, с. 3]. В одному із закладених ним шурфів виявлено три поховання в ямі та одне – в склепі. Вірогідно, ці комплекси належать до парафіяльних некрополів київського замку XIV – першої половини XVII ст.

Міський Щекавицький цвинтар потрапив в поле зору І.М. Самойловського під час нагляду за земляними роботами в 1949 та 1953 рр. На вул. Олегівська, 32 йому вдалося зафіксувати 5 цегляних склепів другої половини XVIII – початку XIX ст. та понад 27 поховань у простих ямах. Ще декілька гробниць було відкрито в підвалах собору Всіх Святих [36, с. 5]. Небіжчики лежали в дерев'яних або цинкових трунах у 2–3 яруси. Серед інвентарю трапилися монети XVIII–XIX ст., дерев'яні та металеві натільні хрести. Нумізматичні знахідки підтверджують приналежність частини комплексів до кінця XVIII ст. Щекавицький цвинтар започатковано для поховання мешканців Подолу в 1772 р. після потужної хвилі морової пощесті 1770–1771 рр. [41, с. 71]. Відомо, що на 1899 р. у зв'язку з переповненням кладовища нові поховання влаштовували навіть на доріжках поза некрополем [33, с. 220]. З огляду на це, за рік міською управою ухвалено рішення про припинення його функціонування, однак фактично цей процес тривав аж до 1923 р.

Цвинтар на Загурівщині зафіксований І.М. Самойловським під час спостережень за влаштуванням «Мисливського стрільбища» в 1951 р. [38, с. 7].

Над яром на вул. Нагірній, 25 відкрито приблизно 10 поховань в зотлілих трунах на відстані 1 м одне від одного. Дослідник зауважує, що межі даного некрополя XVII–XVIII ст. (?) простягаються далі в північному напрямку. До поховальних пам'яток жертв епідемії XVIII ст. можна, на його думку, віднести декілька могил, знайдених під час підготовки будівельного котловану на вул. Хорива, 55 в 1953 р. [36, с. 5, 6].

У Печерській частині міста археологічні роботи та спостереження здійснювалися на території Києво-Печерської лаври та Микола-Слупського монастиря. Так, в 1952 р. за ініціативи «Державного архітектурного музею-заповідника Києво-Печерська лавра» на чолі з М.В. Холостенком біля південного фасаду Успенського собору була відкрита капличка розміром 4,54×3,96 м. Споруджена за прикладом родової усипальні на кошти кн. Симеона Омельковича в 1470–1471 рр., вона ймовірно проіснувала до влаштування Трьохсвятительського приділу на початку другої половини XVII ст. [46, с. 149–151; 47, с. 341]. Нижче рівня підлоги вдалося розчистити «ряд поховань». Біля входу померлі лежали в дерев'яних колодах. Поблизу них виявлено цегляний склеп початку XVII ст. та два фрагменти пірофілітових надгробків, на одному з яких згадана дата «1492 р.», на іншому – ім'я архимандрита Єлисея (? Єлисей Плетенецький, †19 жовтня 1624 р.). А. Кальнофойський в книзі «Тератургіма» (1638 р.) навів повну версію надмогильного напису, присвяченого єпископу: «Святой души святоблывого старца Елисея Плетенецкого, архимандрита печерского память. Умерши, он покоится снаружи церкви в сей каплице, которую при жизни сделал для своего погребения 1624 года октября 19, в 19 часу. Здесь положен великий, не Помпей, Потому что это не Сигейские берега, Здесь положен великий Елисей Плетенецкий, Архимандрит печерский, который сию Церковь оправивши от больших повреждений, И, обедневшую, обогативши, именными наделивши Приличными сосудами, поставивши пресвитеров, Оставивши по себе избранника, Отец инокам, добрый господин для слуг и подданных Из временной жизни переселился в вечное обиталище» [33, с. 94]. Подальші спостереження в 1955–1956 рр. на схід від руїн Успенського собору виявили 4 чернечі могили [19, с. 46]. На кістяках у зотлілих дерев'яних домовинах відмічені залишки вбрання. Завдяки кам'яній вимостці, влаштованій в 1740-х рр. над похованнями, останні вдалося віднести до рубежу XVII–XVIII ст.

Розкопки на території митрополичого саду лаври в 1961 р. були проведені Старокіївською експедицією на чолі з С.Р. Кілієвич [18, с. 7]. На жаль, відкриті могили наукового опису не отримали, залишається невідомою їх точна кількість. Дослідники Близніх печер монастиря відзначили неможливість виокремлення давньоруських поховань в порожнинах, нішах та локунах [26]. Основною причиною вони справедливо називають відкритість комплексів і відсутність прямих хронологічних детермінантів.

Сліди некрополя Микільсько-Слупського монастиря на вул. Січневого повстання, 3–5 (суч. вул. Івана Мазепи) були виявлені І.М. Самойловським в 1953 р. [36, с. 6]. Декілька кістяків у домовинах лежали на глибині 0,8 м. Інвентар в них представлений виключно мідними натільними хрестиками.

Околиці Києва також стали об'єктом археологічного вивчення в 1950–1970-х рр. Зокрема, на північно-західній окраїні, в Кирилівському монастирі «Республіканськими науковими реставраційними виробничими майстернями» в 1952 р. були проведені розвідувальні роботи. Одним з їх результатів стало обстеження на глибині 1,37 м від сучасної поверхні цегляного склепу навпроти західного фасаду Кирилівської церкви [35, с. 11, 12]. Зовнішні розміри гробниці складають 2,2×0,91/0,67×0,75 м. Розміри цегли (29×14×5 см) відповідають основним параметрам першої половини XVIII ст. [1, с. 65]. На добре збережених кістках відмічені фрагменти тонкої шовкової тканини з репсовим плетінням брунатного кольору. В 1960-х рр. на території обителі І.М. Самойловським відкрито ще понад 20 могил XVI–XVIII ст.

Видубицький загін постійно діючої експедиції в 1971 р. провів дослідження північно-східної частини мису Чайка Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР (між Наводницькою та Видубицькою долинами), де були відкриті 2 поховання XVI–XVII ст. (поховання 1, 3) [28, с. 3, 5]. Їх орієнтація відповідає західному вектору. Кістки мають добру збереженість. Судячи з розташування могил, їх можна віднести до «неофіційних» поховань кладовища Видубицького монастиря. Наступного польового сезону в ході робіт у західній частині Михайлівського храму розчищено декілька могил чернечої братії. Їх докладний опис вже був наведений у працях І.І. Мовчана «Археологічні дослідження на Видубичах» (1975) та «Древние Выдубичи» (1982), тому відмітимо лише головні особливості [26; 30]. Одне з повторних поховань в давньоруському пірофілітовому саркофазі розміщувалося в південно-західному куті храму [27, с. 16–20]. Кам'яний ящик-труна (зовнішні розміри без кришки: 2,18×0,88×0,83 м) перекривався суцільною плитою на трьох поперечних залізних чотиригранних у перетині прутах. На померлому простежені залишки гаптованого шовкового параману (XVIII ст. (?)). На думку авторів розкопок, кістки чоловіка, що лежали біля зовнішньої північної стінки саркофагу, могли походити з первинного давньоруського поховання. Виламана торцева східна стінка гробниці вказує на пограбування або спосіб здійснення повторного обряду. Параман являв собою підпрямокутний фрагмент шовкової тканини розміром 10×10 см з вишитим хрестом та шнурками на кутах. Цей елемент церковного вбрання свідчить про належність померлого до числа ченців малої схими.

Інший поховальний комплекс біля південної стіни Михайлівського храму, праворуч від входу на другий поверх представлений склепом (внутрішні розміри: 1,8×0,7×0,75 м). Споруду зведено із жолобчастої цегли на слабо-

Рис. 7. Надгробок 1664 р.
Видубицький монастир.

му вапняному розчині. Її форма та розміри (28×14×7 см) відповідають параметрам будівельних матеріалів XVII ст. На думку дослідників, написи «1664» олійними фарбами над склепом та на пірофілітовій плиті, пов'язані саме з цим похованням (рис. 7). Добре збережена домовина скріплена за допомогою шплінтів. Кістки майже повністю зотлили. На померлому помічені залишки гаптованого парчевого параману. Унікальною знахідкою став чотирикінцевий, прямолінійний різьблений кипарисовий нагрудний хрест (5,5×3,5×1,1 см) на шовковому шнурку, віднесений до XVI–XVII ст. Виходячи з вищезазначеного, з високим ступенем вірогідності можна припустити, що похований був церковним служителем другого ступеню.

Таким чином, цвинтарі та окремі могили пізнього середньовіччя та раннього Нового часу протягом 1950-х – першої половини 1970-х рр. не стали самостійним археологічним об'єктом. Їх фіксація в основному відбувалася в контексті досліджень давньоруських комплексів або в ході спорадичних наглядів за проведенням земляних робіт. Тому результатом часто ставав неповний опис даних пам'яток. Водночас прослідковуються окремі важливі тенденції у їх вивченні. Зокрема, археологічні розкопки 1950–1960-х рр. носять здебільшого поверховий характер. «Пізні» могили згадуються побіжно та лише у випадках порушення більш раннього культурного шару. З початком сучасного етапу розвитку археології наприкінці 1960-х рр. відбувається поступова децентралізація наукових робіт [23, с. 51]. Синхронно з цим процесом розвивається і некрополістика, як окрема галузь історичної науки. Зокрема, в 1967 р. Київською міською організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури сформовано спеціальну групу на чолі з Л.А. Проценко [33, с. 11, 14]. Члени цієї організації розпочали активне вивчення київських парафіяльних, монастирських і міських кладовищ.

Систематичні та планомірні дослідження Києва розпочалися зі створенням Київської постійно діючої експедиції Інституту археології АН УРСР в 1970 р. та окремого Відділу археології Києва – в 1974 р. [13, с. 19, 20]. В умовах функціо-

нування новобудовних і рятівних експедицій в складі останнього виокремлено декілька загонів: Старокіївський (С.Р. Кілієвич), Києво-околийний (І.І. Мовчан), Подільський (К.М. Гупало) та Ярославський (Я.Є. Боровський) [14, с. 190, 191]. Наукові звіти другої половини 1970-х рр. характеризуються більш вичерпним розглядом поховальних пам'яток в контексті розгляду історії монастирів та храмів. Водночас варто наголосити, що більшість робіт здійснювалися не у відповідності до завдань науки та ініціатив археологів, а в умовах будівництва нових міських об'єктів. До того ж, стислі строки їх проведення зазвичай не дозволяли застосовувати належні методики польових робіт, часто змушуючи обмежувати площу розкопок та переходити виключно до спостережень. Плюралізм радянської політики на рубежі 1970–1980-х рр. призвів до стрімкого зростання інтенсивності міських археологічних досліджень, у т.ч. і в Києві [22, с. 435]. Протягом наступного десятиліття простежується помітне підвищення зацікавленості вчених в поглибленні аналізу поховального обряду XV–XVIII ст.

Отже, незважаючи на вказані недоліки, в результаті проведених розкопок та спостережень накопичено потужний блок археологічних матеріалів. Відкрито та обстежено понад 292 поховальні пам'ятки, які стали важливою інформаційною базою для вивчення обряду захоронення XIV–XVIII ст. Роботи київських експедицій охопили не лише територію Верхнього міста (бл. 131 поховання), Печерська (бл. 13 поховань), Подолу та київських гір (бл. 112 поховань), але й їх околиці (бл. 36 поховань). Отримані результати привернули увагу вчених до проблеми охорони поховальних пам'яток та надали потужний поштовх для подальшого розвитку археології в цьому напрямі. Розглянуті дані суттєво доповнюють відомості щодо формування поглядів вітчизняних науковців на дане питання та розширюють наші знання про окремі ланки соціально-економічного і духовного життя населення Києва.

Джерела та література

1. Беляев Л.А. Некрополь Данилова монастыря в XVIII–XIX веках: историко-археологические исследования (1983–2008). – М. : Даниловский благовестник, 2012. – 504 с.
2. Богусевич В.А. Отчёт о раскопках в Киеве на Владимирской улице, д. № 7–9 в 1957 г. (май – июнь) // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1957/37а, 31 арк.
3. Гончаров В.К. Археологічні розкопки в Києві у 1955 р. // Археологія. – 1957. – Т. X. – С. 122–135.
4. Гончаров В.К. Звіт про археологічні розкопки Київської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1955/4, 20 арк.
5. Горбик О. Католицькі храми Києва (архітектурно-фактологічний факультатив) // КС. – 1999. – № 6. – 42–49.
6. Гуляев В.И., Ольховский В.С. Погребальные памятники и погребальная обрядность: проблемы анализа и интерпретации // Погребальный обряд: реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений: сб. ст. - М. : Восточная литература, 1999. – С. 10–18.
7. Гупало К.М., Толочко П.П. Давньокіївський Поділ у світлі нових археологічних досліджень // Стародавній Київ : зб. наук. пр. – К., 1975. – С. 40–79.
8. Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю., Сагайдак М.А. Архитектурно-археологические исследования церкви Успенской Богородицы Пирогошей (1976–1977 гг.) // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1977/96, 42 арк.

9. Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю., Сагайдак М.А. Отчёт об археологических исследованиях Подола в 1974 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1974/28, 43 арк.
10. Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю., Сагайдак М.А. Отчёт об археологических исследованиях Подола в 1975 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1975/25а, 37 арк.
11. Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю., Степаненко Л.Я. Отчёт о раскопках Пирогощи в 1978–1979 гг. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1979/16в, 36 арк.
12. Закровський Н. Описание Киева: в 2-х т. – М. : Тип. В. Грачёва, 1868. – Т. 1. – С. 1–454.
13. Івакін Г.Ю. Историчний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). – К. : Видання ІА НАНУ, 1996. – 272 с.
14. Інститут археології Національної академії наук України 1918–2014 рр. / [гол. ред. П.П. Толочко]. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2015. – 668 с.
15. Килиевич С.Р. Дневник Киевской археологической экспедиции Государственного исторического музея УССР 1969 года // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1969/20б, 61 арк.
16. Килиевич С.Р. Дневник Киевской археологической экспедиции Института археологии АН УССР и государственного исторического музея УССР 1968 года // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1968/6б, 61 арк.
17. Килиевич С.Р. Отчёт об археологических раскопках на Старокиевской горе в 1969 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1969/20б, 7 арк.
18. Кілієвич С.Р. Звіт про археологічну розвідку в Києві 1961 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1961/61, 7 арк.
19. Копилов Ф.Б. Звіт за роботу по археологічному нагляду на земляних роботах в м. Києві та його околицях за кінець 1955 і весь 1956 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1956/33, 55 арк.
20. Копилов Ф.Б. Звіт про археологічні розкопки Київської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР у 1955 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1955/4, 39 арк.
21. Копилов Ф.Б. Щоденник київської експедиції Інституту археології АН УРСР (15.VI–19.VIII.1937) // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1955/4, 39 арк.
22. Лебедев Г.С. История отечественной археологии: 1700–1917 гг. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1992. – 464 с.
23. Мартынов А.И. Археология : учебник. – М. : Высшая школа, 2005. – 448 с.
24. Мельник О. Цвинтар Києво-подільської церкви Успіння Пресвятої Богородиці // Болховітнівський щорічник 2013–2014. – 2015. – С. 65–84.
25. Мельник О. Цвинтар старокиївської церкви Іоанна Золотоустого // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2014. – Вип. 23. – С. 377–383.
26. Мовчан І.І. Древние Выдубичи. – К. : Наукова думка, 1982. – 55 с.
27. Мовчан І.І. Отчет о раскопках в Михайловской церкви Выдубицкого монастыря // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1972/34а, 20 арк.
28. Мовчан І.І. Отчёт о раскопках на Выдубичах в Киеве в 1971 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1971/18в, 20 арк.
29. Мовчан І.І., Авагян А.Б. Отчёт об археологических исследованиях в Ближних пещерах Киево-Печерского заповедника проведенных в 1978–1979 гг. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1978–1979/16г, 105 арк.
30. Мовчан І.І. Археологічні дослідження на Видубичах // Стародавній Київ : зб. наук. пр. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 80–106.
31. Петров Н.И. Киевский военный некрополь / Николай Иванович Петров // Военно-исторический вестник. – 1910. – № 5–6. – С. 93–102.
32. Полевой чертеж плана участка № 1. Киевская археологическая экспедиция 1955 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1955/4, 1 арк.
33. Проценко Л.А. Історія Київського некрополя. – К., 1995. – 414 с.

34. Сагайдак М.А. Дневник археологических исследований на ул. Нижний Вал. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1974/28, 27 арк.
35. Самойловський І.М. Археологічні спостереження під час земляних робіт у Києві 1952 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1952/15г, 12 арк.
36. Самойловський І.М. Археологічні спостереження під час земляних робіт у Києві р. 1953 // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1953/24, 10 арк.
37. Самойловський І.М. Археологічні спостереження під час земляних робіт на території Києва р. 1954. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1954/36, 13 арк.
38. Самойловський І.М. Археологічні спостереження під час земляних робіт у Києві р. 1951 // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1951/8з, 9 арк.
39. Самойловський І.М. Хроніка археологічних досліджень Києва з 1917 по 1967 рр. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 12, од. зб. 269, 101 арк.
40. Самойловський І.М. Щоденник археологічних спостережень під час земляних робіт в Києві р. 1952 // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1952/15г, 49 арк.
41. Сенгалевиц Ф. Київський некропіль П. Щекавиця (могили магістратських діячів) // Хроніка археології та мистецтва. Ч. 2. – К., 1930. – С. 71–74.
42. Толочко П.П., Клиевич С.Р. Отчет об археологических раскопках на Старокиевской горе // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1968/6а, 9 арк.
43. Толочко П.П., Тоцкая И.Ф. Отчет об археологических исследованиях на территории Софийского заповедника в Киеве. 1972 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1972/109, 13 арк.
44. Тоцкая И.Ф. Отчёт об археологических исследованиях на территории Софийского заповедника в Киеве в 1973 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1973/110, 19 арк.
45. Харламов В.А. Отчёт о разведке на Замковой горе в г. Киеве за 1977 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1977/9в, 6 арк.
46. Холостенко М.В. Нові дослідження Іоано-Предтеченської церкви та реконструкція Успенського собору Києво-Печерської Лаври // Археологічні дослідження Стародавнього Києва. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 131–165.
47. Холостенко Н.В. Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской // СА. – 1955. – № XXIII. – С. 341–558.
48. Шероцкий К.В. Киев. Путеводитель ; [реприт. воспроизведение]. – К. : Книга Роду, 2008. – 400 с.
49. Юра Р.О. Звіт про археологічні розкопки Київської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР 1955 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, од. зб. 1955/4, 18 арк.

Мельник Е.А. Археологические исследования поздних погребений Киева в 1950–1970 гг.

В статье публикуются результаты изучения киевских погребений XIV–XVIII вв., которые представлены более 250 комплексами в простых грунтовых ямах и 28 в кирпичных гробницах. Все они открыты в процессе археологических раскопок или наблюдений за земляными работами в 1950–1970 гг. Определена принадлежность памятников к приходскими, монастырскими или городскими некрополями. По этим материалам выделены особенности научного подхода к изучению погребений данного периода.

Ключевые слова: XIV–XVIII вв., археологические исследования, Киев, погребальные памятники.

Melnyk O.A. 1950–1970 archaeological research of the Kyivan «late» burials

A 1950–1970 study of 14–18 century Kyivan burials explored more than 250 underground graves and 28 brick crypts. Archaeological excavations or the observations of earthworks allowed a determination of which monuments belong to the parish, the monastery or the city necropolis. The archeological materials provide insight into the scientific approach of the mid 20 century study of 14–18 century Kyivan burials.

Key words: 14–18 century, archaeological research, Kyiv, burials.

Подано до друку: 14.11.2016 р.